

ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ ВНЗ СХІДНОЇ УКРАЇНИ (60-ті рр. ХХ ст.)

У статті узагальнюється досвід роботи вищих навчальних закладів Східного регіону України щодо організації самостійної роботи студентів у 60-ті роки минулого століття. Здійснено історіографічний аналіз архівних матеріалів ВНЗ зазначеного регіону, нормативно-правової бази щодо вищої освіти Української РСР, навчально-методичних посібників, розроблених у 60-ті роки викладачами досліджуваних освітніх закладів та історико-педагогічної літератури з теми наукової розвідки. Висвітлено особливості організації різних аудиторних форм самостійної роботи студентів вищих навчальних закладів Східної України, вибір яких залежав від поставленої мети та завдань навчальної діяльності. Значної уваги приділено досвіду організації

позааудиторної самостійної роботи студентів, зокрема в наукових гуртках, при написанні курсових, дипломних робіт, підготовці публікацій тощо.

Ключові слова: самостійна робота, навчально-пізнавальна діяльність, студенти, аудиторні форми самостійної роботи, позааудиторна самостійна робота, вища школа, регіон.

Л.А. Голубничая. Опыт организации самостоятельной работы студентов ВУЗов Восточной Украины (60-е гг. XX века). В статье обобщается опыт работы вузов Восточного региона Украины по организации самостоятельной работы студентов в 60-е годы прошлого века. Осуществлен историографический анализ архивных материалов вузов указанного региона, нормативно-правовой базы высшего образования Украинской ССР, учебно-методических пособий, разработанных в 60-е годы преподавателями исследуемых образовательных учреждений и историко-педагогической литературы по теме научного исследования. Освещены особенности организации различных аудиторных форм самостоятельной работы студентов высших учебных заведений Восточной Украины, выбор которых зависел от поставленной цели и задач учебной деятельности. Значительное внимание уделено опыту организации внеаудиторной самостоятельной работы студентов, в частности в научных кружках, при написании курсовых, дипломных работ, подготовке публикаций и т.д.

Ключевые слова: самостоятельная работа, учебно-познавательная деятельность, студенты, аудиторные формы самостоятельной работы, внеаудиторная самостоятельная работа, высшая школа, регион.

L.O. Holubnycha. Experience of organization of students' self-study in eastern Ukraine universities (the 60-ies of the XXth century). This article summarizes the experience of higher education in the Eastern region of Ukraine in the 60-ies years of the last century on the organization of students' self-study. The historiographical analysis of archival materials of universities of the region, the regulatory framework for the Higher Education of the Ukrainian SSR, teaching tools developed in the 60-ies years by teachers of educational institutions, historical and pedagogical literature on the subject of scientific exploration was made. The specific features of various forms of Eastern Ukraine university students' classroom self-study were shown. It was noticed that the choice of those forms depended on the goal and objectives of the training activities. Considerable attention is paid to the experience of organizing extracurricular students' self-study, particularly in scientific circles when writing term papers, theses, publications, etc.

Keywords: self-study, teaching and learning activities, students, form of classroom self-study, extracurricular self-study, higher school, region.

Постановка проблеми. У зв'язку з підвищенням ролі вітчизняних вищих навчальних закладів у підготовці професіоналів

різного профілю, посиленням активності самих студентів в освоєнні інформації, необхідністю виявлення ними вмінь організовувати власну самостійну роботу, обсяг якої в навчальних планах постійно зростає, перспективним є вивчення та впровадження в сучасну практику вищої школи прогресивного досвіду організації самостійної роботи студентів ВНЗ у попередні роки.

Аналіз досліджень із зазначеної теми свідчить, що різні аспекти організації самостійної роботи студентів були предметом дослідження великого загалу вітчизняних науковців. Так, зазначену проблему підіймали В. Євдокимов, В. Луценко, Л. Рибалко, О. Рогова, О. Чередник та ін. Ще в 60-х роках минулого століття своїм досвідом організації самостійної роботи студентів Східної України ділилися Т. Галушко, І. Капелюшний, Г. Ніколаєвський, І. Фрейдзон, Г. Юхновський та ін.

Однак на сьогодні не існує детальної історіографічної рефлексії, яка б узагальнювала досвід організації самостійної роботи студентів вищих навчальних закладів Східноукраїнського регіону 60-х рр. ХХ століття. У той час як поширення позитивного педагогічного досвіду могло б бути цінним для роботи сучасних ВНЗ.

Мета статті полягає в узагальненні особливостей організації самостійної роботи студентів у ВНЗ Східноукраїнського регіону 60-х років минулого століття.

Виклад основного матеріалу. Дослідженням виявлено, що зі змінами в економіці країни, її суспільно-політичному та культурному житті у 60-ті рр. минулого століття відбулося значне підвищення уваги держави до покращення підготовки майбутніх фахівців. Аналіз документальних педагогічно-історіографічних джерел (нормативних документів, постанов, наказів й інструктивних листів Міністерства вищої та середньої освіти СРСР, ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР), зокрема «Положення про кафедри вищих навчальних закладів СРСР», «Про затвердження положення про науково-дослідну роботу студентів вищих навчальних закладів», «Про строки підготовки та покращення використання спеціалістів, які закінчують начальні заклади», «Про заходи з реалізації постанови червеневого (1963 р.) пленуму ЦК КПРС», «Про державне навантаження студентів усіма видами навчальних занять» тощо засвідчив, що в них наголошувалося на актуальності ефективної організації самостійної роботи студентів.

Для глибшого розуміння особливостей розвитку самостійної роботи студентів у період 60-х рр. ХХ століття вважаємо за необхідне більш детально зупинитися на змісті вищезазначених нормативних документів, положень та інструктивних листів. Так, у «Положенні про кафедри вищих навчальних закладів СРСР» зазначалося, що викладачі зобов'язані проводити заняття на високому науковому й методичному рівні, керувати самостійною роботою майбутніх фахівців [8].

Рекомендації щодо вдосконалення навчального процесу, які втілювалися в роботу вищих навчальних закладів Східноукраїнського регіону, знаходимо у звітах про роботу факультетів Харківського державного університету імені О.М. Горького за 1964/65 навчальний рік [12]. Наприклад, на механіко-математичному факультеті зазначеного ВНЗ з метою підвищення якості підготовки майбутніх спеціалістів було встановлено такі умови ефективної організації самостійної роботи студентів під час лекції:

- дбати про методику викладання лекції;
- доповідати наукові факти без детального пояснення, аналізуючи навчальний матеріал разом зі студентами, що стимулює їхню пізнавальну діяльність під час лекції;
- керувати навчально-пізнавальною діяльністю студентів у процесі організації заняття;
- пояснювати методи, за допомогою яких вирішується проблема лекції;
- ставити перед студентською аудиторією пізнавальні завдання, спонукаючи їх до самостійної роботи [12, с. 11].

Досліджуване джерело свідчить, що для забезпечення чіткого зв'язку самостійної роботи студентів зі змістом лекції педагоги вищої школи Східної України пропонували студентам алгоритм виконання завдань, опрацьовували та виділяли основні питання або проблеми з теми курсу, які додавалися наприкінці кожної лекції. Такі вправи студенти виконували самостійно як під час підготовки до семінару, зокрема з пошуку нової інформації, так і під час проведення практичних занять. Причому деякі завдання вимагали колективної роботи – у межах творчих груп.

Однак проведений аналіз дозволяє стверджувати, що, незважаючи на появу окремих методичних напрацювань щодо організації самостійної роботи студентів, у тому числі й на лекційних

заняттях, у більшості випадків подібні заняття мали лише інформаційний характер, що було пов'язано з неготовністю студентів сприймати велику кількість нового матеріалу. Вивчення позитивного педагогічного досвіду, висвітленого у звіті про науково-дослідну роботу за 1960 рік у Харківському політехнічному інституті [10], виявило, що для покращення ситуації деякі педагоги із самого початку навчання студентів у вищому навчальному закладі центральне місце відводили саме їх самостійній роботі під керівництвом викладача, що дозволяло на лекційних і семінарських заняттях працювати зі студентами, які вже ознайомилися з навчальним матеріалом, визначили незрозумілі для себе моменти та підготували запитання до викладачів. Наприклад, професор Г. Юхновський (Харківський політехнічний інститут) залучав студентів до попереднього вивчення підручників і методичних вказівок, що сприяло активізації їхньої самостійної роботи на лекціях [10].

Крім того, з метою активізації самостійної роботи студентів Міністерством вищої та середньої спеціальної освіти СРСР було розроблено нормативи з обсягу домашніх завдань студентів, про що свідчить інструктивний лист Міністерства вищої та середньої спеціальної освіти СРСР від 31 липня 1962 р. № И-37 «Про тижневе завантаження студентів всіма видами навчальних занять» [5]. Міністерство пропонувало створити тимчасові методичні комісії на факультетах, до складу яких включалися викладачі з предметів, що вивчалися. Комісіям доручалося проаналізувати зміст навчальних курсів, усунути вивчення того самого матеріалу в навчальних програмах суміжних дисциплін, узгодити обсяг домашніх завдань між дисциплінами упродовж семестру.

У ході наукового пошуку виявлено, що значні можливості для організації самостійної роботи студентів упродовж 60-х рр. ХХ ст. мали практичні заняття й практикуми. Метою практичних занять у ВНЗ досліджуваного регіону та періоду було відпрацювання умінь і навичок, узагальнення, систематизація та закріплення нової навчальної інформації, набуття практичних умінь, необхідних для подальшої професійної діяльності. Приклад зазначеного представлено у звітах про роботу факультетів Харківського державного університету імені О.М. Горького за 1964/65 навчальний рік [12].

Так, деканатом і радою філологічного факультету зазначеного ВНЗ для активізації самостійної роботи студентів на практичних

заняттях із профільних дисциплін було розроблено конкретні вказівки щодо проведення практичних занять із метою посилення контролю за їх якістю. Як наслідок, студенти стали більш систематично опрацьовувати матеріал, що вивчався, значно підвищився рівень їх знань.

Активізацію самостійної роботи на практичних заняттях здійснювали й в інших ВНЗ Східноукраїнського регіону окресленого періоду, зокрема в Харківському авіаційному інституті, Харківському політехнічному інституті, про що свідчить аналіз звітів, планів, протоколів й іншої документації цих вишів. Уважалося, що практичні заняття, під час яких один студент вирішує на дошці завдання, а інші переписують його у свої зошити є малоефективними. Тому більшість часу на практичних заняттях проводилася у вигляді самостійної роботи студентів.

У ході дослідження виявлено, що великі можливості для організації аудиторної самостійної роботи студентів надавали лабораторні заняття, в основу проведення яких було покладено ідею про те, що найефективніший розвиток самостійності та творчості студентів проявляється тоді, коли заняття максимально наближені до професійної діяльності. Вивчення монографії В. Вікторова «З досвіду роботи педагогічних вузів Української РСР» свідчить, що в педагогічних вищих навчальних закладах студентів залучали до участі в педагогічних ділових іграх, під час яких ігрові ситуації вимагали здійснення експериментальної роботи. Майбутні викладачі фізики під час лабораторних занять ознайомлювалися з фізичними приладами, що використовувалися в школах на лабораторних заняттях із фізики, та набували навичок ефективного демонстрування й проведення лабораторних робіт [2, с. 50].

Аналіз документальних (нормативних документів, постанов, наказів й інструктивних листів Міністерства вищої та середньої освіти СРСР, ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР) і дидактичних (звітів вищих навчальних закладів Східного регіону України) педагогічно-історіографічних джерел дає підстави стверджувати, що в 60-х роках минулого століття спостерігалось покращення матеріального становища ВНЗ, що привело до технічного переобладнання навчального процесу. У рамках останнього було запропоновано опрацювати науково розраховані нормативи щодо обладнання лабораторій наочними посібниками, приладами, технічними засобами навчання.

У ході дослідження встановлено, що в навчальному процесі Східноукраїнського регіону використовувалися різноманітні технічні засоби, серед яких були екранні (діапозитиви, діафільми, еніпроекції, навчальне кіно та ін., які демонструвалися на таких діапроекторах, як «Свет», «Луч», ЛЕТІ-55 та ін.), кібернетичні пристрої зі спеціальними робочими програмами з дисципліни, навчальне кіно, яке включало плівки з навчальними фільмами та проєкційні апарати, навчальне телебачення, яке було розраховане більше на студентів-заочників, звукотехнічні засоби, до яких належали грампластинки, магнітофільми та радіопередачі, навчальні машини, на базі яких здійснювалося програмоване навчання. Зазначене відображено в роботах І. Фрейдзона «Кібернетичні прилади допомагають самостійній роботі студентів» [9] і Г. Ніколаєвського «Кінофікація навчального процесу» [3].

Як свідчить історіографічний пошук, для вдосконалення навичок самостійної роботи студентів вищих навчальних закладів Східного регіону України в період 60-х рр. ХХ ст. особливого значення надавалося й позааудиторним формам навчальної роботи, метою яких було набуття студентами навичок самостійної роботи з літературою, уміння організувати власну працю, логічно мислити, аналізувати й узагальнювати інформацію.

Актуальність самостійної роботи студентів підвищилася з уведенням у дію наказу від 23 червня 1964 р. «Про строки підготовки та покращення використання спеціалістів з вищою та середньою спеціальною освітою» [6], у якому вкотре зазначалося, що для більш ефективної підготовки майбутніх спеціалістів необхідно переглянути та затвердити нові навчальні плани, виключивши з них дублювання навчального матеріалу, та звернути особливу увагу на організацію таких видів самостійної роботи студентів, як виробнича практика, лабораторна, науково-дослідна й експериментально-конструкторська робота. Про необхідність удосконалення науково-дослідної роботи студентів йшлося й в інших нормативних документах, а саме в наказі Міністра вищої та середньої спеціальної освіти від 8 червня 1961 р. «Про затвердження положення про науково-дослідницьку роботу студентів» [7] та в наказі № 263 Міністерства вищої та середньої спеціальної освіти СРСР від 20 серпня 1963 р. «Про заходи щодо реалізації постанови червневого пленуму ЦК КПРС» [4].

У контексті досліджуваної проблеми з'ясовано, що на особливу увагу заслуговувала самостійна робота студентів при організації навчально-дослідної та науково-дослідної роботи, яка здійснювалася в ході написання рефератів, курсових, дипломних робіт, під час участі студентів у наукових студентських гуртках, товариствах, конкурсах на кращі студентські роботи.

Вивчення досвіду роботи ВНЗ Східноукраїнського регіону зазначеного періоду свідчить, що готовність майбутніх фахівців до дослідницької діяльності передбачала реалізацію комплексного підходу до формування в студентів умінь планувати свою самостійну навчальну діяльність, здійснювати самоконтроль, узгоджувати власну діяльність із діяльністю колективу.

У ході наукової розвідки встановлено, що навчально-дослідна робота студентів розглядалася в зазначений період як складова навчального процесу, яка реалізувалася як у процесі аудиторних занять, так і в позааудиторній роботі.

Досвід роботи ректорату, факультетів і кафедр Донецького педагогічного інституту з організації позааудиторної самостійної роботи студентів висвітлено в праці Т. Галушко «Лекція та самостійна робота студентів» [1]. Керівництво навчального закладу, убачаючи в організації самостійної роботи студентів один із засобів поліпшення підготовки майбутніх учителів, велику увагу приділяло створенню умов для навчальної діяльності молоді в позалекційний час. Підготовку студентів до самостійної роботи починали на лекціях. Перед тим, як читати той чи інший курс, викладачі зазначеного ВНЗ рекомендували студентам обов'язкову літературу, аналізували окремі розділи програми для самостійного вивчення майбутніми фахівцями. Для студентів перших курсів члени кафедр у позалекційний час читали лекції на теми «Як працювати з книгою», «Як правильно розподілити свій час» тощо, а бібліотека організувала бесіди «Як працювати з каталогами», «Як підібрати літературу з певної теми» тощо. Кафедри інституту обирали різноманітні форми самостійної роботи студентів, наприклад: самостійна робота на лекціях, практичних і семінарських заняттях, вивчення теоретичного матеріалу й виконання практичних занять у позалекційний час, написання курсових, дипломних робіт, підготовка публікацій тощо, проведення лабораторних робіт.

Зазначимо, що теми рефератів, курсових і дипломних робіт розроблялися та затверджувалися на засіданнях кафедр. Під час захисту реферату або курсової роботи студенти вчилися відстоювати власну позицію, відповідати на запитання та самостійно аналізувати написаний ними текст. Так, аналіз звітів про роботу факультетів Харківського державного університету імені О.М. Горького 60-х рр. [12; 13] свідчить, що на деяких кафедрах цього вишу теми курсових і дипломних робіт закріплювалися за студентами ще до літніх канікул. На початку семестру складався графік підготовки курсових робіт і визначався чіткий термін виконання того чи іншого виду роботи над курсовим проектом (складання плану, добірка бібліографії, опрацювання літературних джерел, термін написання параграфів, перевірка роботи науковим керівником).

У контексті досліджуваної проблеми виявлено, що в 60-ті рр. ХХ ст. кафедри та деканати ВНЗ окресленого регіону систематично працювали також над покращенням процесу управління самостійною роботою студентів, удосконаленням методики керівництва курсовими та дипломними проектами та визнавали, що систематичне керівництво самостійною роботою студентів та контроль за нею забезпечували успішне засвоєння навчального матеріалу. Наприклад, у звіті про роботу факультетів Харківського державного університету імені О.М. Горького знаходимо відомості про те, що в досліджуваній період за розпорядженням навчальної частини університету на факультетах проводилися методичні конференції та виставки, присвячені питанням підвищення якості керівництва самостійною роботою з боку кафедр [11].

Історіографічне пошук дозволив встановити, що ефективними формами самостійної роботи студентів науково-дослідного характеру були також наукові гуртки й наукові студентські товариства. Студентські наукові гуртки організовувалися при загальнонаукових і спеціальних кафедрах, наукових підрозділах вищих навчальних закладів. За архівними даними, на початку 60-х рр. ХХ ст. у ВНЗ Харкова функціонувало 530 студентських наукових гуртків, до яких входило 12 000 студентів. У досліджених звітах про роботу факультетів і кафедр ВНЗ [13–15] зазначається, що в наукових товариствах студенти проводили дослідження під керівництвом викладачів, складали анотації та реферати, огляди вітчизняної та іноземної літератури, оволодівали навичками проведення експери-

менту й обробки отриманих результатів, проектування й виготовлення наочних посібників, лабораторних приладів і технічних засобів навчання, готували наукові повідомлення, із якими виступали на засіданнях гуртків, наукових семінарах профільних кафедр [14].

Вивчення вказаної звітної документації свідчить, що, в середньому, гуртківець витрачав на науково-дослідну роботу в гуртку 40–60 год. Кожен гурток складався з двох груп. До складу першої групи входили студенти-початківці, які головну увагу зосереджували на виборі теми дослідження, плануванні власної дослідницької діяльності, проводили роботу з бібліографією, визначали категорійний апарат тощо. Студенти другої групи (III-IV курси), проводили самостійні наукові розвідки з метою поглибленого дослідження певних явищ чи процесів, працювали над дипломним проектом [15].

У ході історіографічної рефлексії проблеми виявлено, що в стимулюванні самостійної роботи студентів ВНЗ Східного регіону України досліджуваного періоду значну роль відігравали й консультації: групові (тематичні, установчі та передекзаменаційні) й індивідуальні, які розкривали специфіку навчальної дисципліни, незрозумілих для студентів моментів тощо.

Аналіз досліджуваної звітної документації Харківського державного університету імені О.М. Горького [12; 13] свідчить, що консультації в цьому виші (кафедра політичної економії, німецької мови, філософії та ін.) проводилися протягом усього навчального року, але особливо їх роль посилювалася напередодні сесій. Метою таких консультацій було допомогти студентам ефективно організувати самостійну роботу під час підготовки до занять. Між окремими кафедрами навіть розроблялися координовані графіки консультацій. Поряд із груповими консультаціями при профільних кабінетах і лабораторіях проводилися також індивідуальні консультації, які були однією з найефективніших форм контролю викладача за самостійною роботою студентів. Вони сприяли підвищенню мотивації студентів до подальшої самостійної навчальної діяльності. У свою чергу викладачам такі консультації надавали змогу отримати об'єктивне уявлення про навчальну діяльність студентів, виявити їх індивідуальні особливості.

Отже, вивчення педагогічно-історіографічних джерел із теми наукової рефлексії дозволило зробити **висновки** про те, що у 60-х рр. минулого століття почався новий період розвитку ідеї організації

самостійної роботи студентів і втілення її в практику ВНЗ Східно-українського регіону. З одного боку, відбувалася часткова перебудова системи вищої освіти, яка спрямовувалася на інтенсифікацію навчального процесу за допомогою ефективно організованої самостійної роботи студентів, заохочення майбутніх спеціалістів до прояву ініціативи та самовираження, з іншого боку, мали місце й певні недоліки в її організації: відсутність системності в нормуванні самостійної роботи студентів, недотримання кафедрами раціонального бюджету часу студентів, недостатнє врахування індивідуальних особливостей студентів. Про актуальність підвищення ефективності організації самостійної роботи студентів неодноразово наголошувалося на державному рівні. **Перспективами подальшої розвідки** можна вважати вивчення особливостей організації самостійної роботи студентів в інших регіонах України, здійснення порівняльного аналізу специфіки еволюції досліджуваного феномена в різних регіонах країни, зіставлення вітчизняних здобутків розвитку дидактики вищої школи із зарубіжними.

ЛІТЕРАТУРА

1. Галушко Т. Є. Лекція та самостійна робота студентів / Т. Є. Галушко // Проблеми вищої школи. – 1970. – № 3. – С. 75–78.
2. З досвіду роботи педагогічних вузів Української РСР / [упоряд. В. О. Вікторов, І. В. Капелюшний]. – К. : Рад. шк., 1964. – 148 с.
3. Николаевский Г. К. Кинофикация учебного процесса на ОТФ / Г. К. Николаевский, Г. Таукач // Вестник высшей школы. – 1964. – № 5. – С. 82–84.
4. О мероприятиях по реализации постановления июньского (1963 г.) пленума ЦК КПСС : из приказа по Министерству высшего и среднего специального образования СССР от 20 августа 1963 г. № 263 // Высшая школа : сб. основ. постановлений, приказов, инструкций / под ред. Е. И. Войленко. – М., 1965. – С. 100 – 103.
5. О недельной нагрузке студентов всеми видами учебных занятий : инструктивное письмо Министерства высшего и среднего специального образования СССР от 31 июля 1962 г. №И-37 // Высшая школа : сб. основ. постановлений, приказов, инструкций / под ред. Е. И. Войленко. – М., 1965. – С. 88 – 89.
6. О сроках подготовки и улучшении использования специалистов с высшим и средним специальным образованием : постановление от 21 мая 1964 г. № 499 // Высшая школа : сб. основ. постановлений, приказов, инструкций / под ред. Е. И. Войленко. – М., 1965. – С. 74 – 77.

7. Об утверждении Положения о научно-исследовательской работе студентов // Бюллетень Министерства высшего и среднего специального образования. – 1961. – № 8. – С. 14–17.

8. Положение о кафедрах высших учебных заведений СССР : из приказа Министерства высшего и среднего специального образования СССР от 30 октября 1961 г. № 302 // Высшая школа : сб. основ. постановлений, приказов, инструкций / под ред. Е. И. Войтенко. – М., 1965. – С. 47 – 48.

9. Фрейдзон И. Р. Кибернетические устройства помогают самостоятельной работе студентов // И. Р. Фрейдзон, А. А. Газиев // Вестник высшей школы. – 1964. – № 4. – С. 50–52.

10. Ф. 1682 ХПИ. – Оп. 8. Спр. 1065 «Отчет о научно-исследовательской работе за 1960 г.». – Л. 1 – 4.

11. Ф. 2792 ХГУ. – Оп. 19. Спр. 1937 «Отчет о работе факультетов за 1963-1964 учебный год». – 34 л.

12. Ф. 2792 ХГУ. – Оп. 19. Спр. 2135 «Отчет о работе факультетов за 1964-1965 учебный год». – 56 л.

13. Ф. 2792 ХГУ. – Оп. 19. Спр. 2512 «Отчет о работе кафедр за 1965 – 1966 учебный год». – 206 л.

14. Ф. 3934 ХИСИ. – Оп. 5. Спр. 149. «Отчет об учебно-методической и воспитательной работе кафедры начертательной геометрии за 1964–1965 учебный год». – 1964. – 8 л.

15. Ф. 3934 ХИСИ. – Оп. 5. Спр. 219 «Отчет о научно-исследовательской работе кафедры политэкономии за 1965 год». – 1965. – 4 л.